

Els *exempla* en els sermons de sant Vicent Ferrer: una aproximació etnopoètica

Joan Borja i Sanz (Alacant)

Summary: The *exempla* were stories reported in sermons with essentially doctrinal functions. They often had a sacred origin: they came from the anecdotes of the Church Fathers, from the lives of saints, from the collections of miracles or directly from the Bible. However, sometimes these stories could also come from the oral tradition. This contribution is an ethnoepoetic approach to a specific repertoire of examples from the sermons of St. Vincent Ferrer that correspond to universal motifs, perfectly cataloged and typified in *The Types of International Folktales*. This adscription not only clarifies the communicative strategies of Vincentian preaching, but also the characteristics of the popular narrative in the early fifteenth century in the Kingdom of Valencia.

Keywords: ethnoepoetics, Saint Vincent Ferrer, preaching, *exempla*, folktale, ATU 1, ATU 280A, ATU 763, ATU 985*, ATU 1331 ■

Received: 19-04-2021 · Accepted: 08-09-2021

■

Els *exempla*, com és sabut, són narracions amb sabor popularitzant que s'insereixen dins del discurs d'una predicació amb funcions essencialment doctrinals. Constituïen –ja s'entén– una hàbil estratègia comunicativa per a il·lustrar, amenitzar i mantenir la tensió durant els sermons. Altrament dit: instrumentalitzaven la capacitat de persuasió de les seqüències textuais narratives al servei d'una determinada ensenyança religiosa. A partir del segle XIII i durant tota la tardor medieval van ser profusament usats pels predicadors, que hi trobaven un recurs eficient per a l'exemplificació de les idees teològiques i morals. Aquests relats didascàlics, reportats al si dels sermons –semblantment a les paràboles en els evangelis bíblics– tenien sovint un origen sagrat: provenien de les anècdotes dels pares de l'Església, de les vides de sants, de les col·leccions de miracles o, també, de la mateixa Bíblia. Tanmateix, altres vegades, l'origen d'aquestes narracions podia ser profà, atès que els predicadors no s'estaven d'aprofitar, en pro dels seus objectius

evangelitzadors, la capacitat de seducció i l'aire de familiaritat que les narracions populars de tradició oral podien despertar entre l'auditori.¹

Els sermons de sant Vicent Ferrer (València, 1350 – Gwened, Bretanya, 1419) no són cap excepció en aquest sentit. De fet, no amb poca freqüència –sempre que ho estimava estratègicament oportú–, el predicador valencià inseria breus relats a manera d'exemples, semblances o il·lustracions, o bé com a models de conducta (virtuosa o pernicioso). Tant és així que «l'ús d'exemples o d'històries amb una certa càrrega de sornegueria i de complicitat faceciosa amb el públic oient» ha estat argüït com una de les característiques més destacables dels sermons vicentins. Per això, no resulta estrany localitzar relats, motius, temes, arguments i referents narratius propis de la literatura oral directament manlevats a l'imaginari popular del seu moment històric, la qual cosa fa dels sermons conservats de sant Vicent Ferrer uns documents amb un valuósíssim interès per a possibles estudis d'etnopoètica diacrònica.²

Els *exempla* constitueixen, en la prosa religiosa de sant Vicent Ferrer, una mena d'*additament* que salpebra i especia amb un cert gust fantàstic –íntim, afectiu, proper, seductor, recognoscible i familiar– el discurs de la predicació. No és per casualitat que un erudit amb demostrades vel·leïtats envers els estudis etnopoètics com el senyor Manuel Sanchis Guarner, en referir-se a aquesta mena de relats que apareixen inserits en els sermons vicentins en termes d'«aqueixos apòlegs i paràboles dels sermons vicentins», els qualifique de «deliciosos» (Sanchis, 1973: 24). Fet i fet, aquests elements narratius de les predicacions vicentines no deixen de ser com una mena de porta oberta que facilita l'accés franc a un determinat repertori de narracions populars medievals. De més a més, tal com veurem, alguns d'aquests relats populars admeten, fins i tot, una adscripció a alguns dels motius de l'índex internacional Aarne-Thompson-Uther (ATU).³ En aquesta aportació ens proposem il·lustrar algunes de les possibilitats que

1 Aquest article s'emmarca en una línia d'investigació que ha rebut finançament del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats a través del projecte *Literatura popular catalana: gèneres, conceptes i definicions*, PGC2018-093993-B-I00 (MCIU/AEI/FEDER, UE).

2 Entenem ací l'etnopoètica com una disciplina que, dins de l'àmbit del folklore, s'ocupa de les manifestacions artístiques d'art verbal.

3 Ens referim, evidentment, al catàleg de rondalles universals que Hans-Jörg Uther va actualitzar l'any 2004 a partir dels treballs de Panomenada *escala fina* (corresponent al *mètode historicogeogràfic*) que el folklorista finès Antti Aarne va iniciar amb el seu *Verzeichnis der Märchentypen* (1910), i que el folklorista nord-americà Stith Thompson va revisar el 1928, primer, i el 1961, després.

aquest marc epistemològic ofereix per a l'estudi i l'anàlisi d'algunes de les narracions que sant Vicent Ferrer va esgrimir, a tall d'*exempla*, com a estratègia discursiva en els seus sermons. Es tracta, en tots els casos, de seqüències textuais narratives que han estat espigolades en un total de 222 sermons en llengua catalana, procedents de quatre còdexs conservats en la Catedral de València,⁴ i que han estat editats en els sis volums de *Sermons* publicats entre 1932 i 1998 en la col·lecció «Els Nostres Clàssics», de l'editorial Barcino: els dos primers volums, a cura de Josep Sanchis Sivera, i els quatre següents, a càrrec de Gret Schib. També hem tingut en consideració, com a complement a aquests sermons, els anomenats *Sermons de Quaeresma*: 53 sermons més, en català, corresponents a la predicació durant la Quaeresma de 1413, conservats en un altre còdex de l'Arxiu de la Catedral de València.

Pot servir, com a primera mostra d'aquesta apropiació de la narrativa popular de l'edat mitjana per part dels sermons vicentins, l'*exemplum* de l'ermità que menyspreava les riqueses i les identificava amb la mort. Es tracta de la història que sant Vicent explica en el sermó LXXXIX, sobre un bon home que va trobar un dia una gran quantitat de diners, que ben bé constituïen un tresor, però hi va renunciar: va deixar aquells diners allí on els havia trobat. Tot seguit, tres escuders troben aquell mateix «percint de florins». I aquests tres sí que el prenen i se l'emporten per amagar-lo en un lloc secret. Tanmateix, els recels, l'ambició, la cobdícia i la traïció que aquells diners despertaven faran que la història acabe d'una manera no precisament feliç:

Ere hun hermità que menyspreave les riqueses, e hun dia devallave a la ciutat, e en lo camí trobà hun percint de florins e'l camí, e donà-li ab lo peu e foradà'l, e isqueren los florins. Ell començà de fogir axí com si fos serpent e cridà: «La mort, la mort!» E trobà tres escuders, e aquests digueren: «¿E on és la mort?» Dix ell: «No-y aneu, que lla és, davall aquell arbre.» E aquests digueren: «Anem-hi.» Ells ne van ab les spases treytes e trobaren lo percint, e digueren: «Oo, bé pot dir que la mort és; açò vida és; e prengueren lo percint e anaren-se'n al desert en hun loch amagat. E quan foren aquí: «Vage la hu a la ciutat a vianda»; e anà-y, e entretant aquests esmaginaren que quan vingués, que'l matassen e que aquests se partissen la moneda. E aquell, quan fo a la ciutat, dix entre si: «Oo, si yo podia haver tota aquella moneda! Yo sé com o faré: Yo menjaré bé ací, e faré fer una panada ab tant de verí que mate aquells.» Aquest ne va lla on eren aquells, e ells lo maten tantost, e ab gran plaer ells trenquen la panada e traguen e beuen; ells

4 Un d'aquests còdexs va desaparèixer durant la Guerra Civil Espanyola. No obstant això, Gret Schib va poder editar els 15 sermons que contenia aquest manuscrit gràcies a la transcripció que sortosament en va fer Josep Sanchis Sivera abans del conflicte bèl·lic.

inflen: ve'ls-vos morts. E, trobats per la cort: «¿Què és açò?» *Finaliter* l'permità los dix ço que-y sabie. (Ferrer, 1410, III: 294–295)⁵

Aquesta narració recontada per sant Vicent no és, en absolut, una història creada o improvisada pel dominic. Si bé es mira, és, en realitat, un relat perfectament conegut en l'imaginari popular medieval –un argument *pre-fabricat*, per dir-ho així– que es correspon clarament amb el tipus rondallístic ATU 763, «The Treasure Finders Who Murder One Another». Es tracta d'una història d'origen indi que va ser ja recollida en corpus de textos búdics com el *Canon Palí*, i que s'ha difós per llengües i cultures tan diverses com la livoniana, la letona, la lituana, la irlandesa, la francesa, l'espanyola, la portuguesa, la frisona, l'alemanya, la italiana, la maltesa, la txeca, l'eslovaca, l'eslovena, la búlgara, la polonesa, la russa, la ucraïnesa, la jueva, la georgiana, la iraquiana, la iraniana, la pakistanesa, l'Índia, la xinesa, la japonesa, la dels EUA, la mexicana, la brasilera, l'egípcia, la nigeriana, la sudanesa, l'etiòp, la somali o la malgaix. En l'àmbit cultural català, contemporàniament resulta possible documentar aquest tipus rondallístic en un parell d'ocurrències: «La font de la Salimandra», de les *Rondalles del Vallespir*, a la Catalunya Nord (Caseponce, 1907: 90–93) i «Els diners dels lladres», de *Bolulla la caramulla* (Guardiola & Beltran, 2005: 221). Podem comprovar, en qualsevol cas, la fidel coincidència del fragment de sermó citat amb el resum internacionalment tipificat per a aquest ATU 763:

Three (two, more) men (hunters, friends, brothers) find (rob) a treasure. When one of them goes to town to fetch some food, the others plan to murder one another in order to share the treasure.

Those who stayed kill (stab to death, drown) the one who left when he returns, but they die later from eating bread (wine) which he had poisoned.

I some variants Christ travels with some of his followers. When they find a treasure he tells them not to touch it but to continue their way. Later two of them return secretly to take the treasure and they murder one another. (Uther, 2004, I: 422)

Un segon exemple especialment rellevant pel que fa a aquesta apropiació de relats populars com a *exempla* al servei de la predicació vicentina –rellevant per la difusió i per la significació del referent manipulats– és la llegenda de sant Jordi, el drac i la princesa.⁶ L'enorme popularitat que en la tardor

5 Vull agrair la localització d'aquesta referència a l'amabilitat de l'historiador Ferran Garcia-Oliver, que m'ha facilitat l'accés al seu treball inèdit *Contes i narracions de sant Vicent Ferrer*.

6 Les vides, els miracles i els martiris dels sants són profusament aprofitats per sant Vicent Ferrer en els seus sermons. L'espectacularitat i la potencialitat didascàlica que

medieval devia tenir aquest relat hagiogràfic de sant Jordi derrotant el drac i alliberant la donzella (particularment als territoris de la corona d'Aragó on sant Jordi era el patró de la cavalleria) fa que puguem documentar en el sermó CC una reeixida versió d'aquest conegut motiu llegendari:

Ara escoltat: sapiau que lla en aquella terra havia hun lach gran, e havia-y hun gran drach e menjava's moltes persones. E havia ýdoles en aquella terra, e deyen que la ciutat devia ésser devorada per aquell drach, si ja lo rey no li donava sa filla. E veus que'l rey ó hac a fer, e lo dia que ell hi devia portar sa filla, *primo* ell la ornà bé de aur e de perles, e la vestí molt gentilment, susaixí com si hagués ésser nòvia. E pensat que'l rey plorant li dix: «Ara, ma filla, yo vos havia el cor de dar-vos a hun gran rey per muller, mas pus que així és, no s'í pot altre fer». E ella respòs: «Mon pare, bé-m plau, car més val que yo soleta peresca, que vós ni la ciutat». E veus que posaren-la prop lo lach, per tal que'l drac la devoràs. E fon ordenació de Déu que sent Jordi passàs allèn, e ell anava's deportan en hun bell cavall tot sols. E així com fo allí, ell véu la donzella bella molt ben ornada e dix-li: «Odà, donzella! Com sou ací tota sola?», e ella respòs-li: «O bon cavaller, anau-vos-ne, sinó morreu ací ab mi!» «E com és açò?» Ella li comptà tot lo fet, així com vos he dit, e sent Jordi dix-li: «Senyora, no hajau paor, que jo us deffendré ab la ajuda de Jesuchrist». E veus que, ells esta[n]t axí parlant, lo drach hoí les p[er]laures e açà lo cap sobre l'aygua, ab aquell cap fer guardant-los, e quan la donzella lo véu, tremolà fort de paor, axí com aquella que llavors havia a morir. E sent Jordi aconsolà-la dient: «Senyora, no hajau paor, que Jesuchrist nos ajudarà.» E espaxadament ell apartà lo cavall e descavalcà. E lo drach, que véu que aquell se amania per deffendre's, lexà la donzella e corregué a sent Jordi. E sent Jordi, invocant lo nom de Jesús, donà-li una gran lançada, que sus allí romàs mort. E après prengué la donzella e molt honradament menà-la al rei. Pensat que'l rey ne hac gran plaer e volia-lí donar per muller, e sent Jordi no-u vol[er]ch, mas dix-li que la donàs a Jesuchrist. E axí fo, car lo pare e ella e tota la ciutat se bategaren. (Ferrer, 1410, VI: 79)

No és l'única ocasió en què sant Vicent instrumentalitza la llegenda de sant Jordi al servei de la seua predicació. L'efectisme i l'emotivitat del relat devien tenir un atractiu popular que el dominic sabia perfectament eficaços per als seus propòsits discursius. Per això, en el sermó corresponent al dia 25 d'abril de 1413, dels *Sermons de Quaresma* (el sermó numerat com a LII) podem llegir una nova versió, igualment suggerent, d'aquest motiu llegendari de sant Jordi, el drac i la donzella:

oferien devia causar un gran efecte entre les multituds a què el predicador s'adreçava. Així, a part d'aquesta de sant Jordi, podem trobar en els sermons vicentins narracions exemplaritzants sobre –entre altres– santa Isabel, sant Joaquim i santa Anna, sant Joan, santa Maria Magdalena, sant Pere, sant Pau, sant Domènec, sant Mateu, sant Bartomeu, sant Llorenç, sant Antoni, sant Vicent Màrtir, sant Cristòfol, santa Caterina, sant Silvestre, santa Margarida, sant Martí, sant Jeroni, sant Ambròs, sant Agustí, sant Benet, sant Gregori, sant Tomàs d'Aquino, etc.

Una singular cosa. En una província prop de la terra de Capadòcia, en Líbia, era una ciutat, e regnava-hi un gran rei, e lo rei no havia sinó una filla, bella e molt gentil; e en aquella ciutat adoraven ídoles. E los dimonis no són contents que la persona faça pocs pecats, mas molts. Com haguessen en la ciutat ofert a l'ídol, e dimoni, de totes coses, venc que el dimoni los dix que li oferissen los fills: «*immolaverunt filios daemonibus*» (David, en lo psalm *Cofitemini*: Ps, 105, 37). Prop d'aquella ciutat, en un estany d'aigua, havia un gran drac, e adoraven-lo per Déu (Nn, 13) (en Babilònia així mateix adoraven un drac). Lo dimoni donà a entendre que la filla del rei havia d'ésser oferida al drac, e lo rei ¡pensau, pensau com estava!, e lo poble se apoderava. Lo pare de la donzella, ço és, lo rei, la ornà gentilment, e tramès-la al drac; e la gent, per terrats e per lo mur, mirant. Sent Jordi, per revelació divinal, ell venia armat, e no menava sinó un rapaç, deixant l'altra gent; e ell venc prop del llac, e véu la donzella, e de fet descavalcà e comanà son cavall al rapaç, e acostà's a la donzella. E ella li dix: «Valent cavaller, anats e fugits; no vullats morir, que no em poríeu ajudar». E sent Jordi prenia cor, e ella dix-li que esperava lo drac que isqués, e era llur déu, e havia manament que ella fos vianda sua. Dix sent Jordi: «Jo esper que nostre senyor Déu Jesucrist me'n darà victòria: hajats bon cor». Sent Jordi cavalcà, el lo drac ve contra sent Jordi, e sent Jordi se senyà ab lo senyal de la creu, e dix: «Jesús!», e ferí'l. Uns dien que caigué mort lo drac, e ell descavalcà e pres la donzella per la mà, e menà-la a son pare. Pensau que la donzella que véu aquell cavaller tan valerós, podeu pensar que la donzella diria al pare: «Pare, jo me tendria per arreada que fos mon marit». Dix lo rei: «Cavaller, jo la't dó per muller, e lo regne meu». E dix sent Jordi: «Dóna-la a Jesucrist, que ell l'ha deslliurada, que no jo». E així lo pare e ella, e més de vint milia hòmens de la ciutat, se batejaren. Així, no li anava lo cor a luxúria ne carnalitat. ¡Quants cavallers hi ha, que si la trobassen, dixeren: «Jo us deslliuraré del drac de l'estany, mas venits-ne ab mi, e jo seré lo drac que us devoraré!» (Ferrer, 1413, II: 190–191)

La tensió amatorià entre el valerós heroi redemptor i la jove donzella rescatada delata la convergència existent entre aquesta llegenda de sant Jordi i el cèlebre motiu meravellós de l'heroi que venç el drac, allibera la donzella i, com a premi per tal heroïcitat, obté no solament la mà de la jove sinó també el benefici del consegüent ascens social. Ens estem referint, tot comptat i debatut, a un tipus rondallístic perfectament conegut i tipificat: el corresponent a l'ATU 300, «The Dragon-Slayer».

A youth [...] comes to a town where people are mourning and learns that once a year a (seven-headed) dragon demands a virgin as a sacrifice. In the current year, the king's daughter has been chosen to be sacrificed, and the king offers her as a prize to her rescuer. The youth goes to the appointed place. [...] the youth overcomes the dragon [...] the dragon-slayer marries the princess. (Uther, 2011, I: 174)

Aquest tipus ATU 300, com és sabut, ha quedat conservat en la cèlebre rondalla «La Mare dels Peixos», recollida i literaturitzada per Enric Valor (1975: 56–78). És, també, el motiu que, en essència, trobem en aquestes al-

tres rondalles de la tradició popular valenciana: «La flor del Jerigó», de Josep Bataller (2001: 24); «La serp de set caps», de Diéguez, Llinares, Llorca i Montiel (1999: 79–81); «La serp de set caps» i «Els tres gossos», de Rosabel i Mari Roig Vila (1999: 167–170 i 183–186); «La serp de set caps», de Torres i Giménez (1993: 33–37) o «Els dos germans bessons», de Jordi Raül Verdú (2014: 41–49). Al capdavant, el drac del relat de sant Jordi en la *Llegenda àuria* que sant Vicent instrumentalitza simbolitza, en essència, la força del mal. Sant Jordi, talment el protagonista de la rondalla ATU 300, és la tipificació de l'heroi virtuos que aconsegueix vèncer l'amenaça de la fatalitat. *Mutatis mutandis*, per això, aquesta llegenda medieval no deixa de ser com una mena d'adaptació al cristianisme del mite clàssic de Perseu, Andròmeda i Cetus: de la mateixa manera que aquest últim mite grec, al seu torn, si es vol, també podria ser interpretat com una herència degudament adaptada i transcontextualitzada del mite egipci del déu Horus.

Un altre tipus de narracions populars medievals presents en els sermons de Vicent Ferrer és el que protagonitzen els animals amb atributs humans. A la manera de les faules o les «rondalles d'animals» (que en l'índex internacional dels contes folklòrics són catalogats amb tipus ATU entre 1 i 299), aquests *exempla* tenen per protagonistes uns animals que, més evidentment o més subtilment personificats, són proposats en qualsevol cas per a la representació i la caracterització d'actituds, conductes i valors morals propis dels humans. Pot servir per a il·lustrar aquesta categoria el relat de la rabosa que es fa la morta al mig d'un camí. Es tracta d'una narració que trobem inserida al bell mig del sermó LXXXVII:

Sabeu que la rabosa és molt falsa, e sabeu com esdevench-se una vegada que hun pescador portave peix en una cistella, e la rabosa, per haver lo peix, gità's com a morta en lo camí per hon devie passar lo pescador, e aquest donà-li ab lo peu e ella estigué segura, e lexà-la estar, e té son camí; e la rabosa levà's, e espaxadament insqué-li a davant, e gità's com a morta en lo camí; e'l pescador donà-li ab lo peu, e ella està segura; e aquest esmaginà en si mateix que serie bo que tornàs a la primera rabosa, e que les se'n portàs abdues; e lexà la cistella aquí, per tornar a la primera rabosa (e tot ere una rabosa); e axí com ell tornà a la primera, aquesta mengà's lo peix, e va-sse'n, e axí lo pescador ni hagué les dues raboses ni'l peix. (Ferrer, 1410, II: 276–277)

Igual com s'esdevenia en la llegenda de sant Jordi, també aquest relat apareix repetit en més d'un sermó. Fet i fet, en el sermó LXXIX podem llegir, de manera inequívocament convergent amb la seqüència narrativa citada:

La rabosa pose's e'l camí com a morta, e lo pescador haurà'n trobada una altra, e serà aquella matexa, e dirà: «Més val que torno a l'altra», e lexarà aquí lo peix, e ella mengar-

lo s'ha e fugirà, e lo pescador no haurà peix ne raboses. La dona dirà al prevere: «Yo só pobra e faré vostres plaers, si'm donau de vòstron argent»; e quan lo haurà desfet, metrà-li escusa, que son marit ó ha sentit, e'l mesquí de prevere no haurà dona ne argent. (Ferrer, 1410, III: 196)

Novament resulta fascinant el fet de poder constatar que aquest motiu de la rabosa fent-se passar per morta per enganyar el pescador no és sinó una molt antiga i curiosa narració, degudament recollida en el tipus ATU 1, «The Theft of Fish»:

A fox (hare, rabbit, coyote, jackal) lies in the road pretending to be dead. A fisherman throws him on his wagon which is full of fish (cheese, butter, meat, bread, money). The fox throws the fish out of the wagon and jumps down after them.

A wolf (bear, fox, coyote, hyena) tries to imitate this and pretends to be dead, too. The fisherman catches him and beats him.

In some variants one animal (rabbit, fox) pretends to be dead in order to distract a man who is carrying a basket of food. Another animal (fox, wolf) steals the basket. Or an animal makes a hole in the basket so that the contents fall out. (Uther, 2011, I: 16)

Aquest motiu rondallístic ATU 1 ha estat documentat dins l'àmbit cultural català en un parell de recopilacions: «Compare llop i comare guilla robant formatges», de Joan Amades (1950: 802) i «La guineu i el llop, fent el mort», de Bertran i Bros (1989: 201–202). Potser per això, en l'adaptació dels tipus rondallístics al context cultural català feta per Carme Oriol i Josep Maria Pujol (2003: 19), el resum proposat per a aquest tipus és el següent:

La guineu proposa al llop un estratagema per menjar-se els formatges que porta un carreter. La guineu es fa el mort al mig de la carretera i el carreter l'agafa i la posa dins del carro. La guineu tira formatges a fora perquè els reculli el llop i salta del carro. La guineu invita el llop a repetir la feta, però el carreter, que ha advertit l'engany, apallissa el llop.

Cal observar que, mentre el resum català parla d'un carreter i de formatges, en atenció a aquestes versions documentades per Joan Amades i Pau Bertran i Bros, l'índex internacional *The Types of International Folktales* es refereix, també, com a variant principal, a un pescador («fisherman») que porta peix («fish»): precisament els elements que protagonitzen l'*exemplum* doblement esgrimit per sant Vicent Ferrer en els *Sermons*. Per cert: que no deixa de ser curiós que, tal com podem deduir de la corresponent cerca en la base de dades *RondCat*,⁷ en cap dels reculls contemporanis de rondallístic-

7 <<http://rondcat.arxiuefolklore.cat>> [data de consulta: abril de 2021].

ca valenciana mai no ha aparegut recollit aquest tipus de conte. Així, doncs, aquests *exempla* dels sermons de sant Vicent Ferrer té el valor de ser, ara com ara, la primera –i única– versió catalogada respecte d'aquest motiu ATU 1 en el context cultural valencià.

Tampoc no falta, entre els contes d'animals documentables en els sermons vicentins, l'aprofitament com a *exemplum* de l'arxiconegut relat de la cigala i la formiga. D'aquesta manera, en el sermó CLI podem llegir el pasatge següent, amb evident efectisme didascàlic al servei dels propòsits de la predicació:

la formiga tots temps en l'estiu ajusta molts blats e fa bona provisió per al l'ivern, per tal que en l'ivern puge reposar e haver provisió, per tal que en l'ivern no li càlegue anar a mendicar. *Unde legitur quedam fabula*: La cigala ja vehets que en l'estiu tots temps cante e garrule, e quan vench en l'ivern no tingué què menjar. Ella anà a la formiga e demanà-li que li prestàs blat per amor de Déu, que pogués mengar, que gran fam havia, e la formiga respòs: «E què fés en l'estiu? Per què no n'aplegàs?» Ella respòs: «En l'estiu yo cantava e garrulava, e no n'ajustí», e la formiga rigué-sse'n, dient: «Comare, pus que en l'estiu cantàs, ballat ara en l'ivern», e no li'n donà. E axí la cigala morí de fam. Així'n pren a alguns hòmens de aquest món, que quan ve en l'estiu, no curen de aplegar-ne, *is est, bona opera facere*, e com vindrà lo yvern, ço és, la mort, troben-se decebuts, e moren, e ballen en infern ab los dyables. (Ferrer, 1410, V: 60)

També aquest cèlebre motiu de la cigala mandrosa i la formiga –que, com se sap, és una de les més conegudes narracions de les faules d'Isop– ha estat tipificat en el catàleg internacional dins de l'apartat referit als «Animal Tales». Es tracta, concretament, de l'ATU 280A, «The Ant and the Cricket».⁸ Hans-Jörg Uther (2004, I: 161) ens n'ofereix el resum següent, que es correspon amb evident precisió amb la versió reportada en el sermó del predicador valencià:

During the summer, an ant collects food for the winter while a cricket (grasshopper) sings. In the winter, the cricket asks for food from the ant, but it refuses to help and avises the cricket to dance.

8 Aquest motiu ha estat documentat en la majoria de les llengües i literatures populars europees, així com també en cultures com la jueva, la cambodjana, la neozelandesa, la francoamericana, la hispanoamericana, la dels indis nord-americans, la maia, la marroquina, la guineana, la de l'Àfrica de l'Est i la congolea. En l'àmbit cultural català, contemporàniament, se n'han pogut documentar versions a Catalunya i la Franja d'Aragó en els reculls rondallístics de Cels Gomis (Samper, 2005: 42–43) i d'Artur Quintana (1997: 87).

Encara podem trobar un nou exemple d'animals personificats amb interès etnopoètic en el sermó CXCII, quan el predicador reconta la situació creada el dia que els gossos, en assemblea, decideixen atacar i matar tots els llops:

E ací vos diré una paraula dels cans. Sapiau que diu que una vegada tots los cans se aplegaren e tingueren consell que anassen a matar tots los lops, que mal ere, que molt de mal fahyen. E axí ó feren. Los lops saberen-ho e aplegaren-se tots, e los cans vingueren, e ans que no s'aplegassen, hun lop antich anà a parlament als cans e dix-los: «Vosaltres, senyors, sou venguts ací per batallar ab nosaltres, e si nosaltres vencem, sere[u] morts, tots, e mala per a vosaltres; o si venceu vosaltres, mala per a nosaltres e per a vosaltres; car ara les gens vos governen per amor de nosaltres, e des que hajau mort a nosaltres, no us governaran, e així us morreu de fam. E axí consellar-vos hia que us ne tornàsseu». E tots acordaren que més valia, e almenys no morrien de fam, e los lops no prengueren mal. (Ferrer, 1410, VI: 51)

Es tracta, com en els casos anteriors, d'un motiu que pot ser posat en relació amb un tipus rondallístic d'animals. L'ATU 201F*, «Hostile Dogs are Made Friendly», és breument definit de la manera següent, que no deixa de recordar el relat vicentí: «They unite against a common enemy (wolf)»

A partir, precisament, d'un nou exemple animalístic a propòsit de la cigonya i les atencions que els fills li solen dispensar quan, ja major, la porten dins del riu i l'assisteixen, el pare Vicent reconta en un altre *exemplum*, protagonitzat ja per personatges humans, una corprenedora història en què la caritat i l'enginy d'una filla aconseguen salvar la vida de la mare, ja vella, que ha estat sentenciada a morir de fam dins d'una presó:

Los romans adoraven imatges de bèsties e no d'ocells ni de la cegonya, perquè a la vellea los fills la meten en lo niu e porten-li a menjar, e quan és dura de ventre, lo fill e filla van a la mar e umplen-se la boca de aigua salada, e meten lo bec en aquella partida, e donen-li cristiri e ajuda (ara, los hòmens, si han pare e mare velles, absit); e per esta raó, los romans no feien ídola de cegonya.

Exemple. En una ciutat era una dona, e per un gran crim fonc sentenciada que morís de fam: pens que devia ésser alguna honrada dona. La dona havia una filla, e la filla criava sa criatura, e sabent que era sentenciada sa mare, així la filla feia alletar son fill, e ella conservava la llet per a sa mare. E hac gràcia que hi entràs a visitar sens vianda, e així, conservant la llet, e com era entrada en la presó, dava a mamar a sa mare e buidava-li les mamelles, així dos vegades lo dia, hora de dinar e al vespre. Així la sostenc molts dies, e lo jutge deia: «Com se pot fer que no sia morta?» Lo jutge dix: «No pot ésser», e lo jutge ho volc veure, e véu que la vella mamava. Plagué-li tant esta pietat, que deliurà la mare. Esta era bona filla. (Ferrer: 1413, II, 16)

Aquesta impactant història de la filla que alleta la mare per salvar-li la vida té, en realitat, un origen clàssic que pot ser resseguit ja en l'obra de Valeri Màxim. Disposa, per això, també, d'un tipus ATU específic dins de la secció «Other Realistic Tales»: el 985*, «The Sucked Prisoner». Podem comprovar-ne la inequívoca similitud del corresponent resum ofert en l'obra de Hans-Jörg Uther amb l'*exemplum* vicentí:

A man (woman) condemned to starvation is closely guarded. Only his daughter has permission to visit him daily, but before his visit she is always checked thoroughly so that she cannot bring any food. After a long time the condemned man shows no signs of exhaustion.

One day the guardians observed that the daughter suckles her father through a crack in the prison wall (woman suckles son, wife suckles strange man, daughter suckles mother). Impressed by the woman's devotion, the judges release the prisoner. (Uther, 2004, I: 616)

Igualment, el tipus ATU 1423, corresponent a l'anècdota de l'adulteri com a il·lusió òptica, sembla tenir una versió recognoscible en un passatge que podem localitzar al final de la predicació XXI dels *Sermons de Quaresma*. En aquest cas, podem llegir en el corresponent resum de *The Types of International Folktales*: «Although the husband sees his wife together with her lover, she convinces him that this was an optical illusion caused by the magic power of the tree (windows, other objects)». I en el relat intercalat en el sermó es conta:

En una vila era un pintor que sabia bé pintar, e quan pintava la imatge de la Verge Maria, ell s'hi delitava pintant lo diable lo pus terrible que podia. Lo diable li aparec e dix-li que ell era lleig, e que ell lo feia pus lleig; així que no hu fes. Aquell li diu: «¡Ves-te'n, traýdor!» [...] E lo pintor figurà la imatge de la Verge Maria la pus bella que pogué, e la imatge del diable als peus, la pus lleja que pogué. Lo diable li donà temptació que s'enamoràs de la senyora del lloc. Lo diable los feu inflamar, e una nit ells se'n van, e lo diable munta al campanar a repicar, e crida que lo pintor s'emmena la muller del senyor, e cridava: «¡Armes! ¡Armes!» E trobaren lo pintor, e no el volgueren matar, mas meteren-los abduís en lo carçre, e lo marit tallà los cabells a la muller, e al matí havien de fer sentència de abduís. Lo pintor recórrec a la Verge Maria, e ells, abdui, pregant-la, la Verge Maria los ajudà, e aparec-los, e mes-los en ses cases, e que diguessen que no havien fet res, que així serie com un somni. E ells dixeren que com farien dels cabells. La Verge Maria li tornà los cabells, e mes-la al costat del marit, e ell se despertà. E ell torbat, la muller li diu que somiat ho havia, dient-li que no hagués tal sospita. E lo poble veu lo pintor, e ells dien: «¡Odà! ¿Com és açò?» «Somiat haveu». E així, la sacratíssima Verge Maria los llavà de la ronya, e tot passà per somni, e de aquí avant guardaren-se. (Ferrer, 1413, I: 178)

Fins i tot, l'inquietant motiu del canibalisme que apareix en el nucli argumental del tipus ATU 720 («The Juniper Tree», anteriorment «My Mother Slew Me; My Father Ate Me») sembla tenir una correspondència en la semblança del sermó LXXII, en què apareix la referència d'un pare que, sense saber-ho, menja la carn del seu propi fill:

E dir-vos una semblança. Si hu de vosaltres covidave hun hom a dinar, amich seu, e quan vingués al dinar, que li donàs a mengar lo fill de aquell, e après mengar, que li digués: «Ha-us sabut bo?». «Hoc, certes». «Donchs, vostre fill vos haveu mengat». Digues, què farie aquell? Axí és de aquell qui fa l'almoyna, capellania o altra obra de usures. (Ferrer, 1410, III: 137)

Podem completar el repertori de mostres amb un últim cas d'*exemplum* que, infal·liblement impactant en el context d'una predicació, admet com els anteriors una clara i evident adscripció a un tipus rondallístic tipificat: és el cas dels dos homes nobles que patien, respectivament, pels pecats capitals de l'enveja i l'avarícia. Tal com conta el pare Vicent, el rei, per fer-los escarmentar, els mana cridar i els proposa concedir-los el desig que hi vulguen demanar en agraïment pels favors i els bon serveis que els pares respectivament havien ofert al monarca en temps passats. Aquests rics homes reaccionaran d'una manera absolutament imprevista i sorprenent davant la curiosa condició que el rei els planteja: que allò que vulga demanar el primer dels protagonistes haurà de ser concedit de manera doble al segon. Per això, evidentment, l'envejós i l'avariciós se cediran emfàticament, amb impostada cortesia, l'honor que siga l'altre el primer a formular la petició. Fins que el rei, per resoldre la situació, decideix personalment quin dels dos haurà de demanar primer el desig en qüestió. «Donchs, sus, vós, al envejós, demanau primer», delibera el monarca. I ho fa amb tota la intenció: car sap que l'envejós difícilment traurà profit del desig formulat, sabent que l'altre hi serà servit en doble mesura. Heus ací el passatge en qüestió, amb el pèrfid i impensat desig que, al final, en la resolució de la tensió narrativa, el personatge envejós acaba formulant:

En una ciutat havia dos hòmens de gran honor; la hu era molt envejós, e l'altre fort avariciós, e la fama era per tota la ciutat. E veus que hun dia lo rey o sabé, e dix: «¿Voleu que pach yo aquests dos hòmens?» «Hoc, senyor». Veus que ell los appellà, e, quan foren davant ell, lo rey los dix: «Ara veus, honrats hòmens: vostres pares me han feta molta de honor e servir, e per ço que-ls altres me vullen millor servir, yo vos vull guardonar de aquell serví; e així, demanau ço que vullau, que yo vos promet de donar-vos-ho, e lo qui demanarà derrer yo li promet de dar-lo-li en doble, qui si la hu demane una ciutat, l'altre ne haurà dues». E veus que ells estan qual dirà: «Digau vós, que sou ma-

joŕ». «Mas vós, que sou de major llinatge». E així ells se contenien, e no volien dir, e lo rey dix: «Sus, demanau. Ara voleu que·u diga yo qual demanarà primer?» «Hoc, senyore». «Donchs, sus, vós, al envejós, demanau primer». E aquell està pensant: si yo deman hun cavall, aquell ne haurà dos; si deman una vila, aquell ne haurà dues. «Senyore, ¿confermau de dar-li lo doble a aquell?». «Hoc». «Ara, yo vos deman aquesta gràcia: que·m traugau la hun huyll». «Bé·m plau». E quan lo·y trahien: «Hoc, mas a aquell dos». E així fo, e·u legim. Ara guarda, donchs, com enveja guasta si mateix e·ls altres. *Ideo dicit Scriptura: «Vita hominum sanitas cordium, set putredo ossium inuidias»* (Prou., ·XIII° ca^o). Lo envejós no ha bé, ni qui de prop lo té.⁹ (Ferrer, 1410, I: 224–225)

Doncs bé: aquest relat de l'avar i l'envejós, tan impressionant sobre la perversió a què pot conduir el pecat de l'enveja, encaixa amb admirable precisió, si bé es mira, amb l'esquema d'un tipus rondallístic ben conegut internacionalment. Ens estem referint al motiu ATU «The Covetous and the Envious», catalogat amb el codi 1331 en *The Types of International Folktales*. Heus-ne ací, per constatar-ne la clara convergència, l'esquema argumental proposat per Hans-Jörg Uther (2004, II: 130):

God (angel, saint, ruler) tries to reconcile a covetous man and an envious one (two hostile neighbors): Whatever one of them wishes, the other shall receive double. The covetous one, hoping to get the double price, gives the envious one opportunity to wish first. The envious one wants to have one of his eyes removed.

Es tracta, aquest ATU 1331, d'un tipus de narració popular que ja apareixia en els faules de Flavi Avià i que va esdevenir tan difós i conegut que s'ha pogut documentar en reculls rondallístics letons, lituans, francesos, espanyols, catalans, portuguesos, frisons, flamencs, alemanys, italians, maltesos, hongaresos, txecs, macedonis, búlgars, grecs, jueus, armenis, iranianos, pakistanesos, indis, birmans, australians i nord-americans. En el context cultural català, Oriol i Pujol (2003: 285) van adaptar aquest motiu de la manera següent: «A un envejós li concedeixen el desig de poder demanar el que vulgui amb la condició que el seu company en rebrà el doble. L'envejós demana que li treguin un ull.» Tanmateix, el fet rellevant és que només en poden aportar tres recurrències comptades: una a Catalunya i dos a la Catalunya Nord. Pel cantó de la Catalunya estricta, «Treure's un ull perquè un altre se'n tregui dos, o perquè un altre resti cec», d'Amades (1950: 1.125–1.126), hi és l'únic cas documentat. I a la Catalunya Nord, les dues documentacions que s'hi reporten són d'Esteve Caseponce, a pri-

9 Aquesta conclusió sentenciosa del predicador («Lo envejós no ha bé, ni qui de prop lo té») ofereix, per l'estructura binària i la rima interna, tot l'aire d'una parèmia popular.

meries de segle XX: «L'home i el gra de mill» (Caseponce, 1907: 31–37) i «L'avar i el gelós» (Caseponce, 1907: 66–72). I és rellevant –volem dir– perquè cap de les tres úniques versions documentades per a aquest motiu ATU 1331 no és valenciana: senzillament pel fet que no ha estat recopilat en l'obra de cap dels rondallaires catalogats per Carme Oriol i Josep Maria Pujol, des del segle XIX ençà. Així, doncs, l'exemple citat dels *Sermons* de sant Vicent és, per tant, la primera catalogació del motiu en qüestió dins de l'àmbit cultural valencià: a pesar que el referent en què s'inscriu té ja més de 600 anys d'antiguitat.

Siga com vulga, i seguint la mateixa línia popularitzant d'aquest *exemplum*, podem localitzar en un altre sermó vicentí (el sermó CXXII, concretament) el relat d'un estudiant devot que desitja veure la Mare de Déu. Un àngel se li apareix i li explica que, si vol, la podrà veure, però hi quedarà cec: «car huylls que vehen tan excel·lent senyora no deuen veure depuix altres dones». Davant d'aquesta terrible conseqüència, l'estudiant decideix, amb enginy: «No, més val que'm tape la hun huyll, quant ella vindrà, e depuix, encara que sia cech de la hun huyll, depuix veuré'n ab l'altre». L'estudiant ho fa així, però la visió de la Mare de Déu li resulta tan bella que desitja tornar-la a experimentar, ni que siga amb el sacrifici de perdre també l'altre ull. Tanmateix, davant d'aquesta mostra de devoció, la Mare de Déu, quan s'hi torna a mostrar, li fa la gràcia de restituir-li la vista als dos ulls (Ferrer, 1410, IV: 191–192).

■ A tall de conclusió

Tal com hem tingut l'oportunitat de comprovar per mitjà d'una mostra de relats populars inserits a manera d'*exempla* en els seus sermons, sant Vicent Ferrer, més enllà d'exercir com a personatge protagonista de llegendes, rondalles i escenificacions teatrals tradicionals, ofereix també un notabilíssim interès etnopoètic per raó de les narracions provinents de la tradició oral que, com a dominic predicador, estratègicament incorporava als seus sermons amb funcions moralitzants, il·lustratives o amenitzants. L'anàlisi d'aquestes narracions permet identificar, en alguns casos com els observats, una evident adscripció a motius rondallístics perfectament coneguts i tipificats en *The Types of International Folktales* (Uther, 2004). Aquesta adscripció no solament aporta llum sobre les tècniques comunicatives i les estratègies discursives de la predicació vicentina, sinó també respecte de les característiques de la narrativa popular de primeries del segle XV al Regne de València. Així, per exemple, sense anar més lluny, en aquesta aproximació

als sermons vicentins des de perspectives etnopoètiques hem tingut l'oportunitat de constatar una instrumentalització de relats populars vinculats als tipus ATU 1 («The Theft of Fish»), 201F* («Hostile Dogs are Made Friendly»), 280A («The Ant and the Cricket»), 300 («The Dragon-Slayer»), 720 («The Juniper Tree»), 763 («The Treasure Finders Who Murder One Another»), 985* («The Sucked Prisoner»), 1331 («The Covetous and the Envious») o 1423 («The Enchanted Pear Tree»). Alguns d'aquests tipus, precisament, haurien pogut semblar inexistents en la tradició rondallística valenciana, per tal com no resulta possible de documentar-los en els reculls rondallístics catalogats contemporàniament en la base de dades *RondCat* (aquest és el cas dels tipus 1, 201F*, 280A, 985*, 1331 i 1423) quan, en realitat, es tracta de motius efectivament recreats i documentats en aquesta tradició ara fa més de sis segles. Tot comptat i debatut ens porta a concloure que la manipulació de narracions populars en els sermons de sant Vicent Ferrer amb funció d'*exempla* pot habilitar una possible via d'estudi per a l'etnopoètica diacrònica –i, en general, per a una millor coneixença de la literatura de transmissió oral en el segle XV valencià. ■

■ Bibliografia

- Aarne, Antti (1910): *Verzeichnis der Märchentypen*, Hèlsinki: FF Communications.
- / Thompson, Stith (1961): *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*, Hèlsinki: FF Communications.
- Alcover, Antoni Maria (1936–1972): *Rondaies mallorquines d'en Jordi des Racó*, Palma: Moll, 24 vols.
- Amades, Joan (1950): *Rondallística*, Barcelona: Selecta.
- Bataller, Josep (2001): *Rondalles de les comarques centrals valencianes*, Ontinyent: Caixa d'Estalvis d'Ontinyent.
- Bertran i Bros, Pau (1989): *El rondallari català*, Barcelona: Alta Fulla.
- Borja, Joan (2020): *Sant Vicent Ferrer en l'imaginari popular valencià*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Diéguez, Maria Àngels / Llinares, Maria / Llorca, Francesc-Xavier / Montiel, Rosa (1999): *Rondalles de la Marina*, Altea: Caixaltea & APA de l'IB Altea.

- Caseponce, Esteve (1907): *Contes vallespirenchs replegats per En Mir y Nontouquis*, Perpinyà: Joseph Payret.
- Ferrer, Vicent (1410): *Sermons* [les citacions corresponen a l'edició d'«Els Nostres Clàssics», Editorial Barcino, Barcelona: els dos primers volums, a cura de Josep Sanchis Sivera; i els quatre següents, a cura de Gret Schib].
- (1413): *Sermons de Quaresma* [les citacions corresponen a l'edició d'Albatros, València, 1973. Aquesta edició segueix el text publicat per Josep Sanchis Sivera en *Quaresma de sant Vicent Ferrer predicada a València l'any 1413* (Barcelona, Institució Patxot, 1927), amb modernització ortogràfica].
- Guardiola, Maria Isabel / Beltran, Vicent (2005): *Bolulla la caramulla. Cultura popular i llengua d'un poble de la Marina*, Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.
- Oriol, Carme / Pujol, Josep Maria (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- Roig Vila, Rosabel / Roig Vila, Mari (1999): *Contes i jocs populars de les valls de Guadalest i de l'Algar*, Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- Samper, Emili (ed.) (2015): *Les rondalles de Cels Gomis i Mestre. Edició, catalogació i estudi*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Sanchis Guarner, Manuel (1973): «Estudi preliminar», in: Ferrer, Vicent: *Sermons de Quaresma*, València: Albatros, 7–38.
- Torres, Lleonard / Jiménez, Llorenç (1993): *Rondalles de la Ribera*, València: Camacuc.
- Uther, Hans-Jörg (2011): *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*, Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 3 vols.
- Valor, Enric (1975): *Obra literària completa*, I, València: Gorg.
- Verdú, Jordi Raül (2014): *Això era una volta...*, Catarroja: Perifèric Edicions.

■ Joan Borja i Sanz, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, E-03690 Sant Vicent del Raspeig, <joan.borja@ua.es>, ORCID: 0000-0001-6530-5946.